

Voorwoord

Op 17 september 1944 ontstond in de plaatsen rondom Arnhem, Nijmegen en Eindhoven een donkere wolk. Bewoners verlieten nieuwsgierig hun huizen, hopen op goed nieuws. Wat vervolgens naar beneden stortte was geen regen, maar een spectaculaire entree van duizenden parachutisten, gereed om de bezette gebieden onder de Rijn te bevrijden van de Duitsers en door te stoten naar Duits grondgebied. Althans, dat was de bedoeling van Operatie Market Garden.

Ter nagedachtenis aan het 75-jarig jubileum begon NOS vanaf september 2019 met een dagelijks verslag van de Nederlandse bevrijding door de geallieerden met een speciaal bericht rond sleutelmomenten in de Tweede Wereldoorlog.¹ Het geheel werd gepresenteerd door Herman van der Zandt, naast nieuwslezer tevens afgestudeerd historicus. In de daaropvolgende afleveringen was te zien hoe Market Garden strandde in Arnhem en hoe de kansloos geachte Duitsers zich nog één keer onoverwinnelijk toonden.

Het herdenken begon voor de oorlog voorbij was. In 1944 kreeg historicus Loe de Jong de regering zover om na de oorlog de gebeurtenissen in Nederland te documenteren. Het resultaat hiervan was de oprichting van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD). De Jong werd desondanks pas twintig jaar later bekend bij het grote publiek met zijn monumentale televisieserie *De bezetting* (1960-1965). In vier uitzendingen per jaar haalde hij herinneringen op uit de jaren '40-'45 die de oorlogsgeneratie effectief had verdrongen.

Twintig jaar na dato werden de verdrongen gebeurtenissen van het gewelddadige verleden opgerakeld en kon het Nederlandse volk beginnen met het verwerken van dit nationale trauma. Zo werd duidelijk dat men niets meer dan een vermoeden had van wat er met de Joden gebeurde tijdens de oorlog. Meer spraakmakend was toch het debat over het Nederlandse verzet. De Jong bleek in zijn serie de omvang ervan te hebben overdreven en zou de omvang van de collaboratie hebben onderschat. Er was plots sprake van 'goed' en 'fout', een tegenstelling die later toch minder zwart-wit bleek te zijn. In zijn definitie erkende Loe de Jong als verzet alleen georganiseerde groepen, wat hem de kritiek opleverde dat hij de verschillende vormen van burgerlijke ongehoorzaamheid miskende.

Het blijkt enorm lastig om te bepalen wat we tot 'verzet' kunnen bestempelen en wanneer iemand tot dit verzet behoort. De Nederland

historiografie is – enigszins begrijpelijk – onherstelbaar gevormd door het Tweede Wereldoorlogbeeld van de anonieme held die op zijn fiets met houten of metalen wielen de verzetskrant verspreidt. Maar zoals de kritiek op Loe de Jong illustreert, is deze definitie te nauw en te specifiek om vruchtbaar onderzoek te kunnen doen naar verzet in andere perioden of landen. Niek van Sas kwam tot een vergelijkbare observatie in zijn monumentale *Metamorfose van Nederland*. Tot aan het begin van deze eeuw zag hij een bepaalde huiverigheid van vooral politieke historici om verder te kijken dan deze ‘collaboratie-en-verzet-tegenstelling’ van het soort ‘40-‘45.²

Des te opvallender is dat wanneer we het thema *Verzet* neerleggen bij bijvoorbeeld de literatuurgeschiedenis en de kunstgeschiedenis, al gauw en als vanzelfsprekend een daad van ongehoorzaamheid als *Verzet* wordt bestempeld. Dit is in zekere zin te verklaren door het feit dat kunst of literatuur van zichzelf een subversief karakter heeft. De scheppende kunstenaar gaat in tegen conventies, critici, of tegen onderdrukking. Neem bijvoorbeeld de omslag van dit themanummer, geïnspireerd door het iconische schilderij *La Liberté guidant le peuple* (1830) van Eugène Delacroix. In het middelpunt is Marianne, de verpersoonlijking van de Franse Republiek, gewapend met de Franse vlag en een vuurwapen, bereid om te sterven voor de vrijheid. Ze is niet alleen; in de dichte mist achter Marianne hebben haar meeopstandelingen net als zij vuur in hun ogen en het mes tussen hun tanden. Samen kun je meer dan alleen.

Verzet hoeft desondanks niet altijd levensgevaarlijk te zijn. Zo heeft Johan Joor voor zijn studie *De Adelaar en het Lam* (2000) over de Franse bezetting van Nederland in de jaren 1810-1813 een groot aantal lokale politieearchieven bezocht.³ Daaruit bleek dat ondanks het feit dat er geen massaal georganiseerde protestbeweging was tegen de overheersing van Napoleon Bonaparte, het verzet tegen het regime omvangrijker was dan tot dan toe aangenomen.⁴ In zijn definitie van verzet maakt Joor een onderscheid tussen drie protestvormen: onrust, opruiing en onwilligheid. Onder onrust rekent hij ‘alle activiteiten van de bevolking die door de overheid als daadwerkelijke of potentiële verstoringen van de openbare orde en aantastingen van de publieke veiligheid zijn gesignaleerd en/of bestreden. Opruiing definieert hij als ‘openbare uitingen van ongenoegen over de overheid, overheidsbesluiten en overheidspersonen, waarin een oproep tot verzetpleging heeft besloten gelegen’. En tenslotte omschrijft hij onwilligheid als ‘de onttrekking van de bevolking aan de door de overheid opgelegde verplichtingen’.⁵

Verzet is niet altijd zichtbaar maar net zo vaak verholen. Verzet kent vele vormen en verschijningen, een eeuwig verhaal van David tegen Goliath. Dit houdt niet altijd de strijd van een fysieke minderheid tegen een meerderheid in, maar bijvoorbeeld ook een gevoel van een bedreigde vrijheid. Om niet zoals uw redacteur te blijven vervallen in hopeloos romantische termen, is het belangrijk voor de historicus *Verzet* te blijven definiëren in termen die wetenschappelijk concreetiseerbaar zijn, zoals die van Joor. Met deze 223e editie hoopt *Groniek* een bescheiden bijdrage te leveren aan deze verschillende aspecten van het thema *Verzet*.

In het eerste artikel neemt Rebecca Gould u mee naar de Kaukasus van de negentiende eeuw, om precies te zijn Dagestan en Tsjetsjenië. Centraal in haar essay staat de anti-Russische beweging, met imam Sjamil (1797-1871) als boegbeeld hiervan. Daaropvolgend doet Martyn Housden verslag van de Baltisch-Duitse journalist, redacteur en politicus Paul Schiemann (1876-1944). Tijdens de 'nieuwe nationale golf' kwam Schiemann vanaf de jaren 1930 via het geschreven woord op voor tolerantie en gerechtigheid van de Duitse maar ook Joodse minderheden verspreid over Europa.

Zoals de eerste twee bijdragen hebben aangetoond heeft het begrip verzet vaak een emancipatoir karakter; er wordt bijvoorbeeld verzet geboden tegen een machthebber door de onderworpenen, of er is sprake van een minderheid die voor zijn rechten opkomt. Maarten Zwiers toont aan dat dit niet altijd het geval hoeft te zijn. Het witte verzet tegen de Amerikaanse burgerrechtenbeweging had haar oorsprong in het zuiden van de Verenigde Staten, maar bleek in de twintigste eeuw zich hardnekkig verweven te hebben met de industrie en de landbouw door het hele land. Hierna is het de beurt aan Jelte Olthof, die in zijn artikel verhaal doet over de onversaagde verzetslieden die in Friesland actief waren tijdens het Kollumer Oproer van 1797. Hij laat zien dat kennis van de regio ons kan leren over bredere ontwikkelingen tijdens de zogenaamde 'Age of Atlantic Revolutions'.

In de gebruikelijke Hoog van de Toren rubriek vinden we supplementsredacteur Esther Smeenge. Door middel van een interessant televisie-interview met historicus Onno Blom schetst ze de problemen die aan de orde komen bij het schrijven van de meest objectieve geschiedenis. De dissonantie tussen leek en academicus staat centraal in het interview omdat historici meer dan eens geacht worden om het verleden perfect te reconstrueren. Smeenge geeft ons een aantal manieren om dit probleem te overbruggen, waaronder de narrativistische geschiedschrijving die Frank Ankersmit introduceerde.

Voorwoord

Vervolgens is de beurt aan Tinne Claes. In de rubriek *Discordia* roept ze op tot een herbezinning op de definitie van ongewenste kinderloosheid. Tot dusver is de geschiedenis van onvruchtbaarheid verwoord in een medisch narratief van ziekte naar genezing, maar Claes wil in haar artikel laten zien dat het krijgen van een kind niet louter een medische handeling is.

Met het laatste artikel van dit nummer bieden we een podium aan de winnares van de 'Groniek Scriptieprijs' in 2019: Henriët Graafland. Haar onderzoek richt zich op de houding van de Verenigde Staten tijdens de Koude Oorlog aangaande de nieuwe staat Israël. Het duurde voor de VS relatief lang om tot een concreet Midden-Oostenbeleid te komen. Graafland gebruikt voor deze passiviteit de term *waiting game*.

De redactie van *Groniek* wenst u veel leesplezier toe.

Noten

1. Naast het Bevrijdingsjournaal heeft de NOS ook een speciale site in het leven geroepen; NOS, "75 jaar bevrijding," <https://nos.nl/75jaarbevrijding/>, geraadpleegd 20-09-2019.
2. Niek van Sas, *De Metamorfose van Nederland: Van Oude Orde Naar Moderniteit, 1750-1900* (Leiden: DBNL, 2008), 95.
3. Johan Joor, *De Adelaar en het Lam*, (Amsterdam: Uitgeverij de Bataafsche Leeuw B.V., 2000). De categorisering van Joor is uiterst bruikbaar gebleken voor de Napoleontische periode, zie o.a. Lotte Jensen, *Verzet tegen Napoleon*, (Nijmegen: Vantilt, 2013); Bart Verheijen, *Nederland onder Napoleon*, (Nijmegen: Vantilt, 2017), 20-21.
4. Uiterste voorzichtigheid is geboden in het maken van dit soort vergelijkingen, maar er is gesteld dat het debat over deze perioden enige overeenkomsten vertoont. In beide gevallen is de mate van verzet tegen de agressor onderwerp van discussie geweest. Zie hiervoor o.a. Ido de Haan, *Politieke Reconstructie: Een nieuw begin in de politieke geschiedenis*, transcript oratie, (Utrecht: Universiteit Utrecht, 2004).
5. Joor, *De Adelaar*, 43.